

Jan Jícha

Literární monády

Stručné dějiny
(nejen) literatury
v zrcadle
nastaveném
zkaženému světu

CHERM

Praha 2016

Obsah

Na začátek jedno vyznání	13
--------------------------------	----

H L A V A P R V N Í

Preamble	21
----------------	----

Zrcadlo nastavené zkaženému světu	29
---	----

Vyvalily se vlny zdola	36
------------------------------	----

Monády vědy a poznání	52
-----------------------------	----

Stručné dějiny literatury aneb Co vám u maturity

nepomůže	62
----------------	----

— Doba mytická	62
----------------------	----

— Antika	65
----------------	----

— Středověk	69
-------------------	----

— Renesance	71
-------------------	----

— Baroko	74
----------------	----

— Klasicismus a osvícenství	77
-----------------------------------	----

— Preromantismus	79
------------------------	----

— Romantismus	82
---------------------	----

— Realismus	85
-------------------	----

— Fin de siècle	86
-----------------------	----

— První světová válka	90
-----------------------------	----

— Meziválečná doba	93
--------------------------	----

— Postmoderna	96
---------------------	----

— Blýskání	100
------------------	-----

— Syntéza	105
-----------------	-----

INTERMEZZO

Zákony	107
--------------	-----

— Sedm univerzálních principů	107
-------------------------------------	-----

— Dvanáct zákonů proměny	107
--------------------------------	-----

HLAVA DRUHÁ

Maminko, vyprávěj! aneb Mýtus	113
Jménem Starého zákona	124
Děti, nemáte něco k jídlu? aneb Nový zákon	137
Pohádky pro velké i malé	152
Vody máš dost, ubohá Ofélie aneb Renesance	160
Ve dvou se to lépe táhne	185
Radostná zpráva o nalézání absolutna aneb Baroko ...	198
Sen o zástupu plačících aneb Poločas rozpadu	218
Duch vojska aneb Realismus	225
Jak mám ten pramen zacpat? aneb Moderna	241
Záhrobní slavnost aneb Utopie	267
Věc nemožné volby aneb Holocaust	276
Balada o uschlé vrbě aneb Absurdita	294
Hledá se ostré vědomí aneb Existencialismus	306
Les poètes mielleux aneb Rozpad dovršen	320
Happy end	325
<i>Bibliografie</i>	333

*Divy neodporují přírodě,
nýbrž našim vědomostem
o přírodě.*

SV. AUGUSTIN

NA ZAČÁTEK JEDNO VYZNÁNÍ

Každý gymnazista je ze své podstaty schizofrenik. Hlásí se na ústav s cílem hodně se naučit, a přitom nejradostněji prožívá odpadlé hodiny, majáles a řízenou evakuaci. Plánuje si akademickou kariéru, ovšem mezi aktuálním učivem se snaží spíš promýkat. Dennodenně sem přichází, aby se učil, jenže žádné vědění nemá šanci se mu usídlit v paměti trvaleji než vypasené tričko spolužačky nebo učitelův rozepnutý poklopec. Proč *učivo* stále žalostně prohrává souboj o pozornost žactva s *realitou* a jaký je vůbec jeho smysl? Takto jsem se ptával nejen celé čtyři gymnaziální roky, ale i dalších deset, kdy na jiném gymnáziu učím.

Na základní škole jsem ještě nestihl mít žádné pochybnosti o tom, že co se učíme, nějak souvisí s okolním světem a s mým postavením v něm. Nepochyboval jsem, že je nutné umět psát a číst, zvládat početní operace s trojčifernými čísly, že náš rozjezd brzdí tření a rozlet gravitace. Posloupnost pěti prezidentů odpovídala obrazu světa, jak jsem ho znal, a když pak po revoluci přibylo další jméno na konec a tři na začátek, můj svět se nezhroutil, jen zvětšil.

Středoškolská výuka tomuto všeobecnému porozumění zasadila první těžké rány. Najednou jsem si nebyl jist, zda podivná a komplikovaná chemická věda opravdu popisuje skutečnosti, s nimiž se setkávám, zda středoškolská matematika má něco

společného s realitou či zda je to právě metrické schéma ruchovsko-lumírovských veršů, jehož odhalení mě nasměruje na úspěšnou cestu životem. „Ostatně nenávídím vše, co mne pouze poučuje, aniž by povzbuzovalo nebo bezprostředně oživovalo mou činnost,“ začal jsem si tehdy říkat s Goethem.

Na vysoké škole, ve změti všech možných úvodů do teorii, komparativních mnohologií a perspektiv pohledu na stanovisko, se mé přesvědčení o sporné smysluplnosti vyššího studia jen utvrzovalo. Ve čtení učených textů jsem objevil jistou masochistní vášeň a v produkci rádooby vědeckých pojednání poněkud morbidní formu výsměchu. Pan Smysl však stále nikde. Teprve po několika letech nedbalého doktorandského studia přišlo to, nač jsem čekal. Poprvé od základní školy jsem měl najednou pocit, že mám jasno.

V naší rodině se objevily nemoci. Těžké, nevléčitelné nemoci, se kterými se „nedá nic dělat“, a nebo se s nimi dá něco dělat, ovšem za cenu sebezničení. Nebyli jsme rodina hrdinů zvyklých trpět, proto jsme hledali jakoukoli cestu, jak z chmurných vyhlídek vybrednout ven. Medicína nabízela jen klasický scénář vyšetření, zákroků a mlžení ohledně dalšího vývoje. Alternativní medicína nabízela nejisté uzdravení za hodně peněz. Makrobiotika nabízela krev, pot a slzy prakticky zadarmo, k tomu svobodu, vlastní zodpovědnost a uzdravení podle zásluh. Rozhodli jsme se pro to třetí.

To vše se odehrálo před dvěma desítkami let. Od té doby jsem zdravý a nemám doktorát.

Zároveň jsem se vrátil do školy — na opačnou stranu katedry. Začal jsem bez jakýchkoli vizí či pedagogického vzdělání vyučovat na gymnáziu český jazyk a literaturu — převzal jsem veslo na měsíc jako suplent a zůstal převozníkem dodnes. A znovu se začal zamýšlet nad tím, zda má něco takového smysl, nebo zda na sebe jen беру pokryteckou masku a nutím studenty do toho, čím jsem před lety trpěl sám — do vyprázdněného procesu učení, odtržené od reality a nepotřebného pro život, do bezduchého bičování mozku ke zbytečným výkonům, které nejenže stojí námahu a vyvolávají stres, ale především zabírají čas a prostor užitečnějším poznatkům. Při vzpomínce na má gymnaziální léta mi „učivo“ splývá v jednu mlhavou, šedou „látku“, v cupaninu bez stříhu a formy, z níž radostnějšími barvami září jen vzpomínky na několik málo skvělých pedagogů.

A stále znovu řeším dilema, jak to udělat, abych nebyl stejným obelhávajícím a po právu obelhávaným učitelem-chudákem, aby mé hodiny literatury nebyly jen *látkou*, ale rezonovaly se *životem*, a stále dokola se ptám, proč je těch hodin, kdy žáci nevnímají zvonění a bez dechu čekají, co bude dál, tak málo. Aťsi je střední škola přípravou na vysokou, stejně by měla být především nabita životem, až na samu jeho dřev, životem štavnatým a plným

poznání praktického rázu, u něž nebude pochyb, že souvisí s tím druhým, velkým životem po zvonění.

*Tohle je život? Zde se trudit
a sebe sám i žáky nudit?
S tím nech si školomety hrát!
Mláčením slámy chceš se mučit?
Co nejlepšího můžeš znát,
tomu ty kluky beztak nesmíš učit.*

J. W. GOETHE: FAUST

A z oné touhy vznikla i tato knížka pokusů. Literárních zastavení nad notoricky známými díly, která nechybějí v žádných osnovách a v žádném maturitním kánonu a o kterých bylo už stokrát pojednáno. Přesto se pokusím o pohled stý prvý, vyrůstající z prsti společných vyučovacích hodin, během nichž jsme si se studenty vzájemně tříbili názory a úhly pohledu, i ze zkušenosti velkolepého života, jemuž jsem už půl života na stopě.

Pohled na „svou látku“, tedy literaturu, který zde předkládám, stavím na základní myšlence kultury křesťanské, židovské, orientální a dalších, že vše v tomto světě je stvořeno na principu dvou protikladných, vzájemně se doplňujících sil, jež netouží po ničem jiném než dosáhnout harmonie a splynout opět v prapodstatnou jednotu. Právě prizma nebe a země, chleba a vína či jangu a jinu se mi stalo klíčem k pochopení řady literárních děl, která do té doby byla

jen *látkou* a *učivem*, pustou měsíční krajinou vznesených slov. Teprve napínavé *tug o' war* dvou energií mi z nich učinilo živoucí zprávu o jejich době a o životě ve všech dimenzích. Tak jako mně a mým rodným příslušníkům před lety zachránilo život a naučilo nás „za dary i rány osudu být stejně vděční“, zachraňuje dodnes mé přesvědčení o smysluplnosti pedagogické práce.

Stejně jako jsem svým studentům vždy ponechával svobodu názoru, zda jsem, nebo nejsem blázen, také laskavý či přísný čtenář má naprostou volnost myslit si o tom, co píšu, i o mně samém, cokoli chce.

Stalo se před časem v sekundě, že jsem vstoupil do hodiny a okamžitě se přihlásil jeden žák:

„Pane profesore, mně se o vás dneska zdálo! Byli jsme celá třída venku a vy jste nás učil orat.“

Tento snový motiv zaručeně nepocházel z žádného mého explicitního vyjádření v hodinách; sám jsem se ostatně naučil orat až o několik let později. Neviditelné proudy nevědomí ale zjevně konají svou práci jaksepatří.

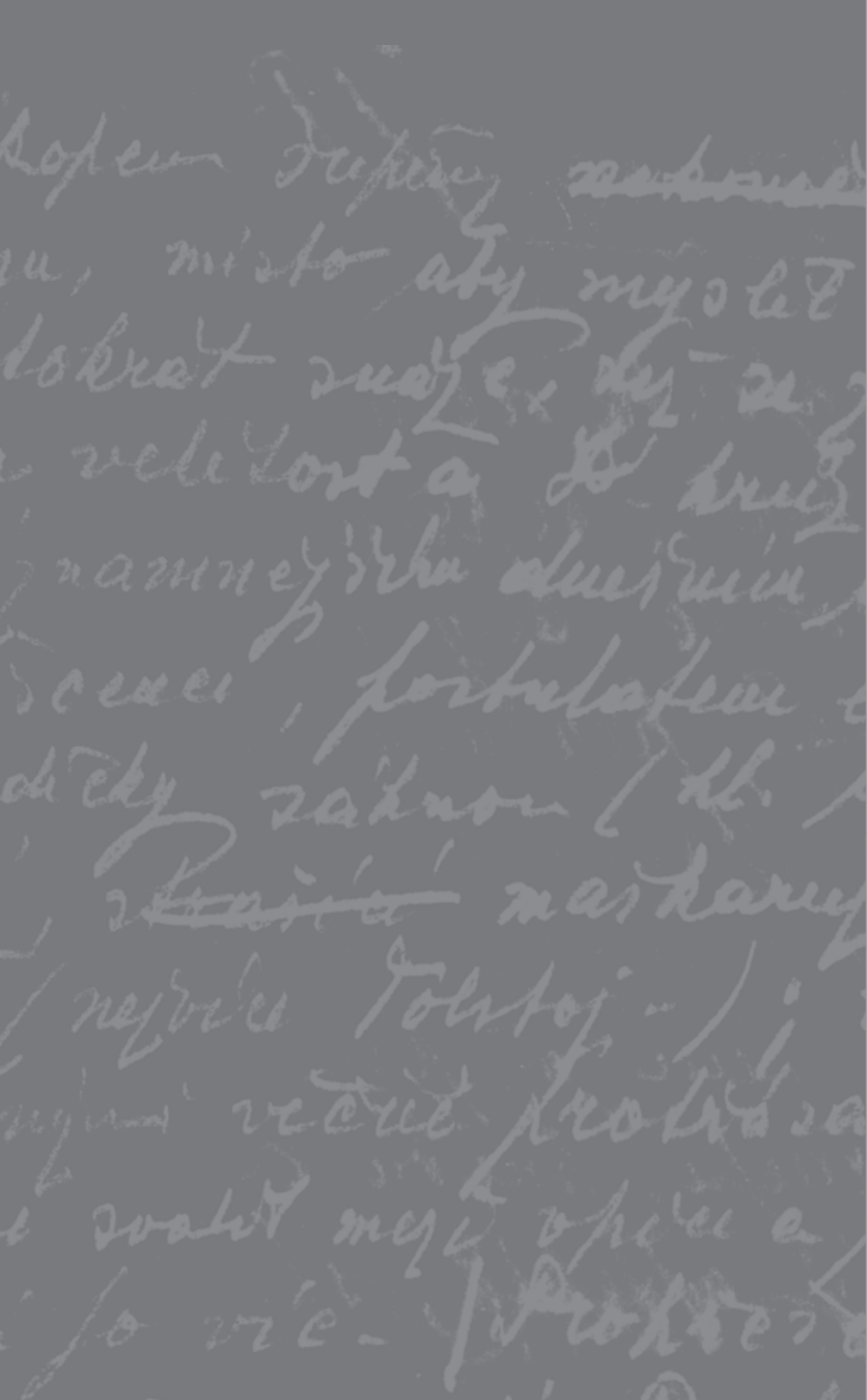
Toho dne jsem probíral skloňování vztažných zájmen s podstatně větším uspokojením než kdy jindy.

—
J A N J Í C H A

Hlava první

...všech zbraní mluví kopečným dřívkem, jak
rozevírá se u nás klam, místo aby myslil
pok - který se by složit svoje, že se

Preambule

V každém okamžiku musíte činit rozhodnutí: jaký sklon budete následovat — jecer hara, nebo jecer hatov?

Nebo je dovedete respektovat oba?

CHASIDSKÉ POVÍDKY

Než vstoupíme do hry, je třeba vysvětlit pravidla. V tomto případě půjde o několik premis, z nichž vyplynou následující úvahy. Pokud vám po přečtení těchto východisek vstanou hrůzou vlasy na hlavě, pak patrně nemá smysl, abyste se nadále trápili četbou celé knihy. Jestliže vám i jen jediný z úvodních axiomů bude připadat „na hlavu“ nebo, kulantněji řečeno, v příkrém rozporu s vaší úrovní poznání, bylo by jen mrháním času seznamovat se s vývody, jež z něho vyplývají.

Pokud jim však přiznáte být jen zrnko rozumnosti, pak směle do toho a možná se naše myšlenkové vlny na některých křižovatkách setkají.

1. Veškeré stvoření je podřízeno principu, který je neměnný a dokonalý a pod jehož vedením vzniká, roste a zaniká všechno na tomto světě i ve vesmíru.

Podléhá-li všechno stvoření jednotnému principu, pak také všechny jevy a události mají smysl a žádná není dílem náhody, zlomyslnosti ani výsledkem pouhého měření sil. „Dvanáct miliard let není dost dlouhá doba, aby mohl vzniknout náhodou být i jen jediný enzym. Vesmírem tudíž hýbe něco jiného než

náhoda,¹ praví teoretik „všeho“ Ken Wilber a tento postulat lze aplikovat i na literaturu.

Musíme přirozeně předpokládat, že každý autor (s nepatrnými výjimkami typu dadaismu, automatických textů řízených proudem vědomí, insitní autistické poezie apod.) ví, co píše, zná své postavy, vybavuje je jistým charakterem a uvádí je do situací, kde se chovají a dopadají podle jemu známého klíče. Tento souhrn více či méně evidentní autorovy tvůrčí vůle, dynamicky propojující strukturu formy se zamýšleným smyslem, byl nazván *sémantickým gestem*.² V netriviální literatuře je sémantické gesto dostatečně pružné a neexplicitní, tak aby zbýval dostatek prostoru pro čtenářskou *konkretizaci*,³ a něco naopak jeho intenci přesahuje. Nejenže se postavy občas autorovi vymknou z rukou a začnou se chovat po svém, ale může se to stát i celé knize. Takto se z původně zamýšlené parodie na rytířský román stalo Cervantesovi pod rukama mnohovrstevnaté dílo; takto se Puškin v dopise přiznává, že ho zaskočilo, když Taťána odmítla Oněgina. Také se však stává, že dílo začne podávat čtenářům zprávu, kterou autor vůbec nezamýšlel; u tzv. nadčasových děl to může být zpráva pro každou generaci jiná. Umělec přestává být tvůrcem svého díla, stává se jeho služebníkem a dílo roste vlastní logikou,⁴ v konkretizacích získává „významy, jež nemusel zamýšlet autor, ale které přesto mohou ukazovat k pravému bytí díla.“⁵

Pro naše účely bude nutno nejen přiznat dobrému literárnímu dílu jistou nezávislost na autorově vůli, ale také skutečnost, že případné vícevýznamy a interpretace vyššího řádu ne-

jsou věci náhodnou, nýbrž jsou výsledkem působení Ducha (jež staří Řekové nazývali múzou a jež je vsutku čímsi božským, hybnou a kořenou silou nápadu a inspirace), a že právě toto skryté působení může v některých případech osvětlit i doposud záhadné otázky, případně poskytnout odpověď na tázání, proč dotyčné dílo přežilo věky. „Jsme nasáklí smyslem, vznášíme se v laskavém proudu zainteresované péče a hlubokého významu.“⁶ Jinak řečeno, literaturu chápeme jako znak, jímž nejen autor sděluje cosi o našem či svém vnitřním světě, ale jímž o sobě podává zprávu také starostlivé Absolutno. Pulsující, poletující Duch se pak manifestuje prostřednictvím spisovatele a jeho díla, jako se Bůh dal poznat skrze Krista a apoštoly.⁷

S tím souvisí i následující postulat:

2. Literární výchova má smysl nejen kulturní, intelektuální a estetický, ale také jako praktická příprava na realitu života.

Jistěže existuje mnoho knih, jejichž příběhy jsou *vymyšlené*, všechno je v nich *jenom jako*, a mnohdy považuje autor tuto skutečnost za natolik důležitou, že nějaké vyjádření v tom smyslu umístí hned pod titul, ještě než to všechno začne. Fikčnost jeho světa je mu natolik drahá, že se za každou cenu snaží odvrátit čtenáře od nutkání vztahovat dílo ke skutečnosti, a to opět může být míněno vážně (čili vyznání distance stojí vně díla), nebo je to už součástí hry, v níž první na tahu je autor a teprve posléze předá slovo vypravěči.

Právě tak je ale řada děl, která s realitou víceméně souvisí — nejen co se týče reálií prostředí či jednajících postav, ale

¹ K. Wilber (2010), s. 47.

² J. Mukařovský: O jazyce básnickém, Záměrnost a nezáměrnost v umění. In: Mukařovský (2000). Viz též: M. Jankovič: Individuální styl a problematika „smyslu“ uměleckého literárního díla. In: Jankovič (1991), s. 48: „Sémantické gesto je výzva či pokyn, aby vnímatel zaujal ke skutečnosti obdobný tvořivý postoj jako tvůrce.“

³ R. Ingarden rozlišuje dvojí existenci literárního díla: objektivní hodnotu mimo komunikační proces, která má absolutní, leč neestetický charakter, a recepční individualizaci, která poskytuje estetický čtenářský zážitek, ale má jen relativní platnost. Viz Interpretácia umeleckého textu (1981), s. 19.

⁴ J. Chaloupecký (1991), s. 77.

⁵ M. Jankovič (1992), s. 16.

⁶ K. Wilber (2010), s. 64.

⁷ Bůh sám má přicházet dvěma různými způsoby, „které jsou podivuhodné a navzájem se doplňují. Jeden je vnitřní, je to hlas milosti, hlas Ducha svatého, nevýslovný způsob vnitřního okouzlení, které působí „mlčící“, a přece silný hlas Pánův v neproniknutelných hlubinách lidské duše; druhý přichází zvnějšku, je lidský, smysly vnímatelný, sociální a právní povahy, konkrétní; je to hlas pověřeného služebníka Božího Slova, hlas apoštola“. Dekret z II. vatikánského koncilu. Pavel VI., projev z 5. 5. 1965: L'Osservatore Romano, 6. 5. 1965, s. 1.

především ve smyslu zápletky, situací, problémů a jejich řešení. Morfologie literárního syžetu ve své opěrné funkci nejen odráží realitu, ale také jí zpětně může sloužit za řešení.

Všechny děti mají rády příběhy, neboť příběh je *mythos* a jeho forma sdělení (chronologie splývající s kauzalitou) odpovídá dětskému vnímání. U mnoha dětí se pak tato záliba přelije do radosti ze čtení. Dobrou zprávou pro všechny učitele literatury je výsledek britského výzkumu, z něž vyplývá, že mladí lidé poprvé po padesáti letech zase víc čtou, tedy že čtení jako zájmová činnost není nadále na ústupu.

Mnozí středoškolští studenti čtou rádi, ale nebývají už schopni cele vstoupit do světa příběhu, zůstávají vně, užívajíce si třeba jen jeho humor, napětí nebo intelektuální výzvy. Není pak úplně snadné je přesvědčit, že to, co se děje v knize, je nejen *mimesis*, obraz tehdejší doby a společnosti, ale také *archetyp*, předobraz toho, co může přijít v budoucnu; vlastně umělecky ztvárněný souhrn jisté zkušenosti, která nemá platnost toliko literární, ale všeobecnou. Je to tentýž rozdíl, jaký pojmenovává apokryfní evangelista: *Když vám ti, co vás vedou, říkají: „Hle, království je v nebi,“ pak vás tam předejdou ptáci. Když vám říkají: „Je v moři,“ předejdou vás ryby. Ale království je ve vás a mimo vás.*⁸ S knihou je to stejné — literární dílo vytváří svůj tzv. *fikční svět*, který však na úrovni ducha vůbec není fikční, holograficky existuje v nehmátemelné sféře a za příznivých okolností se promítá, materializuje do světa hmotného. Několik set let nám je ale vnucován parciální pohled na svět, podle něž je existence jevů autonomní a je potřeba na ně pohlížet jako na oddělené jednotky. Přitom mnohem blíže pravdě se ocitneme, jestliže jevům duchovního světa, do něž můžeme zařadit i literaturu, dopřejeme prorůst se světem fyzickým. F. X. Šalda prohlašuje, že největším důkazem o úspěšnosti spisovatele je, když se skutečnost začne podobat jeho dílu;⁹ znamená to v podstatě tolik, že „vymyšlená“ fikce uložená v duchovní sféře našla příznivou rezonanci ve světě hmoty a „realizovala se“ ve smyslu vnímatelné podobě.

⁸ Evangelium podle Tomáše, logion 3. In: Neznámá evangelia (2006).

⁹ F. X. Šalda (1955), s. 49.

Úkolem literární výchovy je především přimět žáka opustit rovinu jevů (děj, vztahy, povrchová ideologie) a zkoumat jejich smysl, neboť celý tento svět je stvořen z jevů, jež jsou viditelné, jejichž smysl je však spíše skrytý. Jako „tréninková pomůcka“ se proto více hodí díla, jejichž smysl není na první pohled zřejmý. Už Platon choval odpor k básníkům, kteří pouze napodobují život, ale neukazují v něm cestu. Odtud odvozuje S. Mallarmé svůj postulát, že úpadek poezie začíná u Homéra. Úlohou učitele pak je mimo jiné dokázat, aby se toto pátrání po neviděném odehrávalo v atmosféře radosti.

Právě ty okamžiky ve vyučování, kdy se souvislost literárního díla a reálného života stane evidentní, jsou nejsilnější, právě takové hodiny jako by ani nechtěly skončit.

3. Svět a všechny jeho součásti je možné klasifikovat na principu dvou protikladných, vzájemně se doplňujících energií.

Pojmy jako ženský a mužský princip, odstředivá a dostředivá síla, duch a hmota atd. slouží už tisíce let ve svých kulturách jako označení sil, jež nelze ztotožnit se žádnými výhradními jednotlivostmi, nelze je ani definovat jinak než vzájemným srovnáním (relací) či výčtem různých faktorů podílejících se na jejich obsahu. Skeptická věda je v této věci skeptická už k samotnému termínu *energie*. Není zde prostor, abychom jeho užití hájili, ale uveďme jen, že jde v principu o elektromagnetickou energii, současnými vědeckými přístroji zatím neměřitelnou, přesto však zanechávající intenzivní stopy na různých úrovních lidského bytí. Energie je slovo vzrušující, v literární vědě si ho vypůjčil např. M. Jankovič, zmíniv „energie ozvláštňení, která zakládá estetickou funkci“.¹⁰ Kdo chce ale rezervovat pro energii její exaktní, i současnou vědou definovatelný význam, může se uchýlit třeba ke slovům „tendence“ či „puzení“, jež jsou s ní v tomto kontextu synonymní.

¹⁰ M. Jankovič (1992), s. 43.

Běžný člověk hovoří o horku a zimě, námaze a odpočinku, jídlu a pití nebo konkrétně klobáse a pivu, spontánně usiluje o jejich harmonii (například tím, že si po snědení klobásy dá pivo, a ne ještě jednu klobásu) a filozofické či náboženské termíny k tomu nepotřebuje. Student orientální architektury a feng šuej si osvojuje slova *jin* a *jang* a začíná je používat ve vztahu k bydlení, případně i uspořádání rodiny a jejich vnitřních vztahů. Zájemci o orientální medicínu zase *jin* a *jang* poslouží při úvahách o stravě, kde je řečeno (nikoli apriorně, nýbrž na základě tisíců let pozorování), že jinové čili uvolňující jsou potraviny rostlinného původu, mléko, sladká jídla, ovoce, nápoje atd., kdežto jangové, tedy stahující, jsou téměř všechny živočišné potraviny, pečené pokrmy a sůl. Podle těchto „tabulkových“ poznatků pak sestavuje svůj jídelníček a při troše snahy nabývá všeobjímajícího zdraví.

Nejeden uživatel této škály bohužel také na této úrovni skončí a nevyužije možnosti rozšířit své vnímání jinů a jangu na mnoho jiných jevů tohoto světa až po sám časoprostor. Je zřejmé, že pro naše účely bude potřeba se ujmout obou protikladů v nejširším možném kontextu. Pro začátek uveďme jen ve stručnosti, že *jin* ∇, tj. ženský princip, zahrnuje ze stovek různých možných opozic např. tyto jevy: ženy, rostliny, chlad, nehybnost, rozpínání a růst, vertikální pohyb, veselí a extrovertnost, kulaté, měkké až rozteklé tvary, studené barvy, sever, v jazyce samohlásky, v mysli zaměření na budoucnost a obecné tíhnutí k duchu; kdežto *jangu* Δ, mužskému principu, přísluší např. muži, živočichové, teplo, pohyb, smršťování, horizontální pohyb, uzavřenost, hranaté a pevné tvary, teplé barvy, jih, souhlásky, zaměření na minulost a obecné tíhnutí k hmotě. Vzájemné potýkání a střídání těchto sil je pak *rytmem*, který „je od našeho lidského bytí neoddelitelný“.¹¹

Uvidíme ale, že možných a využitelných nuancí je ještě nepoččetně víc. A zanedlouho také poznáme, že podobná dichotomie není ani v literární vědě vůbec novinkou, pouze se pro ni zatím používala jiná slova.

4. Strava člověka a lidstva se významně podílí na jeho zdraví, chování, myšlení, tvorbě a osudu.

Není jistě pochyb o tom, že každá kultura či epocha může být charakterizována prostřednictvím svého písemnictví stejně jako svou strukturou výživy a gastronomie. Oběma těmito sféram se věnuje množství vážených odborníků a těžko by si soudný člověk dovolil prohlásit ten či onen směr bádání za irrelevantní. Za účelem, který snad sdostatek jasně vyplyne, se zde budeme zabývat oběma oblastmi současně. Primárně nám půjde o literaturu, leč aspekt jídla není dost dobře možné vypustit, chceme-li pomocí bipolárního kukátka nahlížet na běh lidských dějin a kulturního vývoje. Erasmus Rotterdamský prohlásil, že „hostinu je třeba čas od času přerušovat vhodnými příběhy,“¹² a tak se celá Odyssea více než z čeho jiného skládá z líčení hostin přerušovaných vyprávěním.

Jelikož každý lidský tvor jí víceméně každý den a každé jeho jídlo se skládá z potravin, které jsou buď spíše *jin*, nebo spíše *jang*, je výsledkem nepřetržitý každodenní proces utváření a přeměny lidstva v závislosti na těchto energiích. Jestliže uznáváme, že člověka např. otužuje (*jangizuje*) vojna, život na horách či fyzická práce (všechno faktory *jang* Δ), a naopak změkčuje (*jinizuje*) alkohol či zahálka v přetopeném prostředí (faktory *jin* ∇), pak je jediné logické, že stejný vliv připustíme i u tak významné skutečnosti, jako je chléb náš každodenní.

Na následujících stránkách nám toto vědomí přijde občas velmi vhod a umožní nám proniknout za pouhý *význam* či *charakter* literárního díla nebo hrdiny; pomůže nám nacházet *příčinu*, proč právě v té či oné době vzniklo dílo zobrazující svět daným způsobem.

Současně není potřeba se této zjednodušující terminologie a priori bát. Představa o energiích, které se vzájemně doplňují, je všudypřítomná a nalezneme ji v nějaké podobě v každé knize, i kdyby mělo jít jen o základní model lásky muže a ženy, občas románově povznesený na úroveň Rozumu a Citu. Ve

¹¹ O. Paz (1992), s. 53.

¹² B. Cowan: Nové světy, nové chutě. In: Jídlo — dějiny chuti (2008), s. 205.

smyslu prostředí vyrovnávaného náležitým jídlem citujme např.:

*Šéfkuchař rozhod, že budem vařit lehčí jídla, když je hic, takže místo drškový děláme zelňačku a místo knedlo zelo vepřo je bramboro zelo vepřo.*¹³

Přeloženo do orientální řeči jde o to, že vedro (jang △) vyvolává spíše chuť na rostlinnou stravu (jin ▽) než živočišnou (jang △), resp. žádá si vyrovnání silnějším jinem: knedlík (mírný jin ▽) ustoupí bramborám (extrémní jin ▽), dršťky (extrémní jang △) ustoupí zelí (mírný jin ▽) atp. Bylo by velmi snadné shromáždit spousty dalších dokladů o tom, jak určité počasí, prostředí, aktivita či psychický stav přitahují člověka (postavu) k jistému spektru potravin. Byla by to však práce piplová, nepřilíš objevná a se zcela předvídatelným závěrem, že totiž jang △ přitahuje jin ▽ a naopak. Úcta ke čtenářově inteligenci nám však dovoluje předpokládat, že převratná poznání typu „v létě se v reálném i fikčním světě zkonsumuje víc zmrzliny, v zimě horkého čaje“ nejsou přesně tím, co očekává, a proto si slibme, že složení stravy bude nadále naším zájmem jen v takových případech, kdy s jeho pomocí bude možné lépe osvětlit zápletku příběhu či literárně-kulturní vývoj.

Podotkněme, že uvedení jídla a literatury do vzájemného vztahu není nová myšlenka, tu a tam se můžeme s náznakem v tomto smyslu setkat: *Čítáme spěšně, bez vnímavosti, skoro tak nevnímavě, jako jíme. Spěšné, nevnímavé jídlo škodí. Škodlivá je i četba bez vnímání.*¹⁴ Zde tedy nepůjde o odhalení zcela nové koncepce, jako spíše o její dovedení k větší důslednosti. „Nepřišel jsem nic ztracovat, přišel jsem jenom rozšířit.“

¹³ J. Rudiš (2010), s. 173.

¹⁴ V. Šklovskij (1940), s. 15.

Zrcadlo nastavené zkaženému světu

*Po úctě, co mívala nezdolný kořen
a pronikala sluch i mysl všech,
je dávno veta. Lidem vládne strach.
Vždyť leckdo ctí štěstí tak jako boha,
mnohým je úspěch víc nežli bůh!*¹⁵

AISCHYLOS: ÚLITBA MRTVÉMU

Nad stránkami klasických knížek se dovídáme o dávných dobách, a máme-li dostatečnou čtenářskou zkušenost nebo prostě štěstí, naladíme se i na onu důležitou vlnu nadčasovosti, po níž kdysi napsané dílo promlouvá přímo k nám. Po pár letech dospělého čtenářství a pár desítkách zkonsumovaných knih začne mít člověk neodbytný dojem, že ať byla autorova aktuální doba kterákoli, vždycky byla špatná, horší než všechny předchozí, autor měl vždycky nač žehrat a úhrnem vlastně všichni „vykreslují zkaženost současného světa“. Někdo realisticky, někdo satiricky či humoristicky, další dekadentně, ještě jiný se utíká do snových světů, a přinejlepším se objeví nějaký Villon, Gellner či Camus, kteří se na kritiku vykašlou a svou slávu postaví na cynickém přezírání všeho zlořádu. *Naše doba je tak špatná, pravil Goethe, že se básník v lidském životě, jenž ho obklopuje, nesetká již s žádným upotřebitelným charakterem.*¹⁶ Nevzpomínám si ale na žádné dílo takzvané *dobré* či vyšší literatury, z něhož by čtenáři vyplynulo, že toto století či tato dekáda je báječná, skvělá a povznášející, díky Bohu za takový svět. Podobně extaticky se vyjadřovali nanejvýš biedermeierovci, civilisté, komunisté, fašisté a jiná politicky zmanipulovaná hejna, či autoři dystopické sci-fi, kteří před podobně euforickým světem řádem varovali. Úloha kvalitní literatury zdá se spočívat ve vyhledávání problémů, znepokojování a stresování

¹⁵ Aischylos (2002), s. 130.

¹⁶ F. Nietzsche (1992), s. 94.

čtenáře, kdežto k uvolnění, pohodě a štěstí slouží literatura „nízká“, oddychová, čtení na deku. Zvláštní paradox — jako kdybychom za hodnotnou dovolenou považovali pouze pobyty ve válečných zónách, bez jídla a s noclehem na dvojlůžáku s depresivním psychopatem, kdežto rozkošnické povalování na pláži, návštěvy pokojných zámků a noci plnohodnotné vášně by byly známkou naší kulturní nedostatečnosti.

V maturitním ročníku jsem se proto zeptal svých žáků, o čem by psali „velké dílo“ oni, tedy co jim osobně nejvíc vadí na dnešní době. Odpověď přišla podle očekávání. Na prvním místě na žebříčku odporosti stála všudypřítomná *lež* — inteligentní lidé mezi patnáctým a dvacátým rokem jsou si už dobře vědomi toho, že žijí ve světě falše a že se musejí mít ztraceně na pozoru, aby je někdo neoblafnul i v zásadních otázkách bytí a nebytí. Pro odhalování organizované lži je ideálním tréninkem právě literatura, nad níž si můžeme klást otázku „co tím chtěl básník říci“ a zatím bez rizika osobního neštěstí na ni zkoušet odpovídat. Je neobyčejně prospěšné naučit se v textech číst slova, která znamenají něco jiného, a s touto průpravou pak vykročit do světa definovaného výběrovou mediální „pravdou“ a pololžemi odborníků v různých branžích. Zajímavé byly z tohoto pohledu mnohé debaty s týmiž mládežníky např. na téma vědeckého pokroku nebo moderní medicíny. Všichni ochotně snesli množství vlastních příkladů a zkušeností dokazujících, že se zdravotnickým systémem je lépe si nic nezačínat, a titíž současně vyjmenovávali zbytečné procedury a léčby, jimž se dobrovolně, pravidelně a bez výsledku podrobují. Kmen mytické víry v kouzelnou moc tisíckrát diskreditovaného šamana, ač už má na troud spálené listy, se obtížně vytrhává z kořenů!

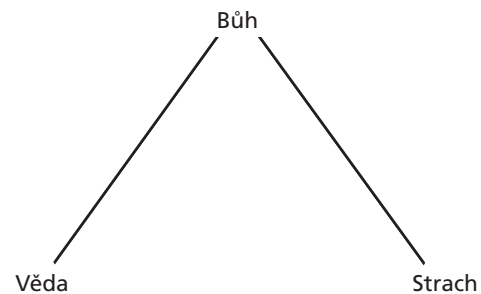
Druhou příčku mezi ohavnými jevy současnosti obsadil *strach*. Ten pocit, že se člověk musí dennodenně bát — nejenom náledí a pololetních písemek, ale opět i věcí zásadních a životatvorných. V jejich případě byl obzvláště aktuální strach z přijímaček na vysokou, strach, že je tam nevezmou, strach, že je tam vezmou a budou následovat ztracená léta, a taky strach k žádným přijímačkám nejít a zůstat v této proklatě rvavé společnosti bez titulu.

Shodou okolností právě v té době vyšel v týdeníku Reflex článek o generaci pětadvacátníků, první celistvé generaci vy-

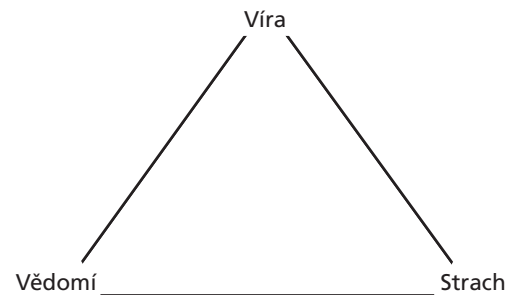
chované v demokracii. S jejím reprezentantem, celebritou, hercem Jiřím Mádlem byl otištěn rozhovor, který svou rosolovitou tápavostí dodal celkově bezzubému článku autenticitu. Titul interview zněl: „Jsem zmatený a bojím se.“ Lépe a stručněji nemohl vyjádřit přesně ty generační pocity, které jsem se dovídal od svých studentů.

A jelikož se podobné debaty o strachu opakují rok co rok ve všech třídách, začal jsem používat jednoduchý diagram, pomocí něž odůvodňuji svůj život prostý strachu:

obr. 1

obr. 2

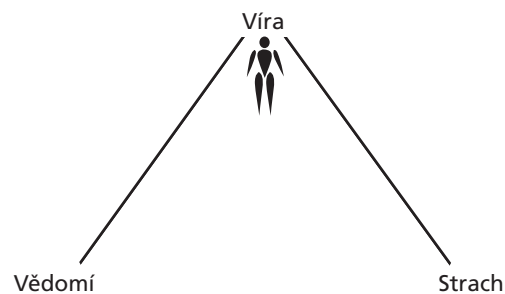

Princip trianglu je prostý: Každý člověk se pohybuje někde v prostoru mezi třemi vrcholy. Má-li absolutní víru, nepotřebuje ani nic vědět, a přesto se nebojí (obr. 3). Ostatně slova *vědět* a *věřit* mají tentýž etymologický původ, čili jde o pojmy odlišené až druhotně. Vskutku, bývaly doby, kdy nebylo potřeba v Boha *věřit*, protože každý o něm *věděl*. C. G. Jung tvrdil, že

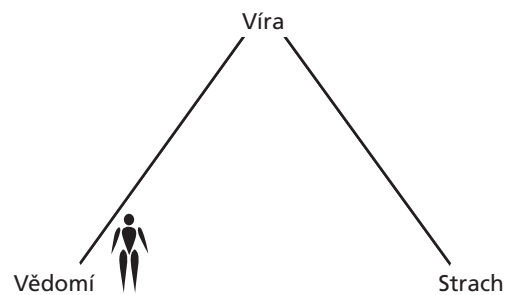

nevěří v Boha, ale že o něm prostě ví. Dnes je ale všechno jinak. Čím více víra pokulhává, tím více bažíme po vědomostech a po rozšíření poznání části světa, z níž už není potřeba mít strach (obr. 4). Chybí-li jak poznání, tak i víra, je strach samozřejmou nutností (obr. 5). A. Camus napsal: „Co mě zajímá, je vědět, jak je třeba se chovat, když nevěříme ani na boha ani na rozum.“¹⁷ Jinými slovy: zajímá mě, jak se přestat bát.

obr. 3

obr. 4

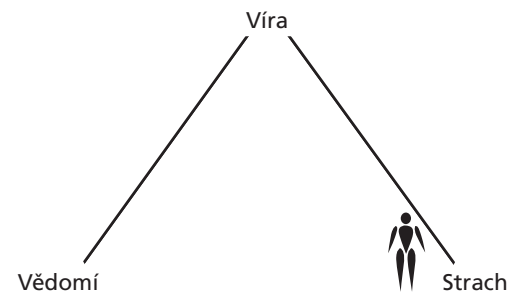

V procesu dospívání se pohybujeme za běžných okolností od vrcholu Víry, kterou pro začátek obsazuje Matka. Ačkoli zprvu nemáme žádné kognitivní poznatky, absolutní víra v dobro související s Matkou nás chrání před strachem. Ve věřících rodinách zůstávají děti po mnoho dalších let u pólu Víry, kde postupně Matku coby představitele jistoty vystřídá Bůh; naopak dítě vy-

¹⁷ A. Camus (1966), doslov J. Putíka, s. 185—186.

stavené materialistické výchově je odmalička udržováno v přesvědčení, že je především potřeba se hodně učit, všechno poznat a důvěřovat odborníkům. Nutno podotknout, že v tomto druhém případě přichází zklamání, deziluze a Strach s větší naléhavostí než v případě prvním. Nejsou však řídké ani případy, kdy mladý člověk vychovaný v upřímné víře zjistí, že kromě vši lži mediálního světa se mu navíc ještě lže i v kostele, a existenciální skepse z toho plynoucí není pak o nic méně tragická. *Příšerná, nešetrná, hrozná a perverzní je mše, když chybí Bůh...!*¹⁸

obr. 5

Protože člověk není nic jiného než model vesmíru a s jednotlivými fázemi vývoje jedince rezonují jak epochy vývoje univerza, tak i světa, můžeme celý tento systém aplikovat i na lidstvo jako celek. Na počátku lidského bytí se ve všech mytologiích světa objevuje tvůrčí Duch, Bůh nebo Matka roditelka, z nichž vše pochází. Těmto mocnostem lze také bezmezně důvěřovat, ty drží slovo a nikdy neklamou.¹⁹ Jak přibývá poznání (z fyzikálního pohledu kontrakce, zhušťování), nadpřirozené síly jsou pomaloučku vytlačovány za poznání meze. Byly doby —

¹⁸ P. Esterházy (2008), s. 129.

¹⁹ Vzpomeňme na mýtus o Faëthonovi: otec Helios mu slíbil splnit jakékoli přání, ale nenapadlo ho, že syn bude chtít půjčit sluneční spřežení. Helios naléhá, nabízí hory doly, pláče, ale nic naplat, slib splnit musí a syn trvá na svém, a tak mu milující otec musí předat opratě, posílaje ho tím na smrt (viz např. Ovidiovy Proměny).

a máme to zapsáno — kdy duha na obloze znamenala „podpis Boha na smlouvě s lidstvem“, že už nikdy nesešle žádnou popotu. Dnes už samozřejmě „víme“, že žádná taková smlouva neexistuje, protože duhu způsobuje lom světla. Jenže co když je to Bůh, kdo vynalezl lom světla? *Paul píše, že papež je nadšený teorií velkého třesku. Podle jeho názoru má v tom celém prsty Bůh. Papež se domnívá, že tahle teorie je rozhodně slučitelná s ideou o stvoření. Bůh stál za velkým třeskem. Je to geniální. Papež musel být šťastný, když na to přišel. Bude zajímavé si poslechnout, co řekne, až se to zase začne smršťovat.*²⁰

Dříve se lidé běžně chodili radit k médiím, která uměla vidět do budoucnosti. Dnes čerpáme informace z médií, která vidí jen tam, kde to někdo zaplatí. Pohledy do budoucna se už nejmenují *věštby*, protože ty byly závazné a nebylo před nimi úniku, nýbrž *prognózy*, jež jsou založeny na naší *minulé* zkušenosti a plní se jen ve velmi omezené míře, nepravidelně až nahodile, zhusta jsouce narušovány nenadálým přiletem černých labutí.²¹ Kdo si jde pro radu ke kartářce, ten se stává obětí nečistých sil (viděno nábožensky) nebo podvodu (viděno vědecky), a okrajová skutečnost, že tyto věštby se až kupodivu často naplňují, není hodna zájmu experta, nanejvýš snad experta na sugesci a psychologickou manipulaci. Jisté ale je, že jsme odsunuli Boha, bohy a nadpřirozené síly na druhou kolej, do centra svého kultu jsme postavili vědu i s její novou mytologií ohledně velkého třesku, genetiky atd. a také s její katastrofální děravostí, takže ve shora uvedeném trojúhelníku jsme se posunuli nepříjemně blízko vrcholu „Strach“. Mnohý nový vědecký objev nás jenom utvrzuje ve vědomí, že toho pořád ještě daleko víc nevíme, než víme, a mnohá návštěva kostela nám opět potvrdí, že Bůh buďto není, nebo se každopádně z těchto posmutnělých, nudných maškarád dávno odstěhoval. Zato Strach nemá důvod ustupovat, přitahuje si nás nezlomnou silou a jedině, před čím se uctivě sklání, je Řád.

²⁰ E. Loe (2005), s. 91.

²¹ *Black Swan* je výraz pro nečekanou a nepředvídatelnou událost zásadního významu, která obrátí chápání světa naruby a zboří všechny panující prognózy. N. N. Taleb: *The Black Swan* (2007).

V eposu *Osvobozený Jeruzalém* je scéna, v níž se neohrožený rytíř Alcest, nadaný nedostatečně pevnou vírou a trochu přefouklým egem, holedbá, jak projde přes les, v němž přece, to se rozumí, nejsou žádné příšery. Po střetnutí s nimi chvíli vzdoruje, tak jak jsme zvyklí u mytických hrdinů, jenomže namísto vítězství ho nakonec přemůže hrůza a z lesa uprchne. Hezký příklad dynamického vztahu mezi vírou, vědomím a strachem, v němž — už v době barokní — posledně jmenovaný vítězí.²²

Literatura může v těchto souvislostech zapůsobit dvojnásobně.

Jednak jako únik do příběhů, které jsou vymyšlené a o kterých nikdo netvrdí, že věrně popisují realitu; a pokud ano, pokud např. sám autor uvádí, že následující kapitoly jsou skutečným prepisem, záznamem atd., pak sotva s tím úmyslem, aby tomu někdo věřil. Pohybovat se s hrdinou ve světě přiznané falše je o poznání příjemnější nežli se pohybovat na vlastní pěst světem falše nepřiznané, kde ji člověk musí objevovat sám, a než ji všechnu objeví, bude ho to stát mnoho sil, peněz a zkažených vztahů.

Druhou funkcí literárního díla může být příklad odvahy, který čtenáři dává. Je téměř pravidlem, že přelomová díla světového písemnictví vybočují z vyjetých kolejí, porušují kánon a jdou svou cestou, jejich autoři se snaží svým *hrdinným zrakem*²³ dohlédnout dál než po horizont konzervativní literární kritiky, až do oněch dálav neprobádaného Umění, kde na ně nezřídka čekají *leones* v podobě nepochopení a existenčních trablů. Příkladem reprezentovaný dílem, které vzniklo z odvahy, z vnitřní pravdivosti a zapšklému mainstreamu navzdory a současně vytyčilo novou cestu vpřed, může na lidskou bytost na prahu dospělosti působit stejně mocným ozdravným dojmem jako jeho statečný fikční hrdina, zvláště když *vymyšlenému* narativnímu světu přízná podíl na *skutečnosti*. Takový čtenář se pak třeba přestane bát a nebude už jen „zaujímat postoje, místo aby stál“.²⁴

²² T. Tasso (1980), s. 194—195.

²³ F. X. Šalda (2000), s. 38—46.

²⁴ *Dali nám nové postroje, / a ač nás chomout pálí, / zaujíáme postoje, / místo abychom stáli.* K. Kryl (2010), s. 24.